

LAİKLİK – DİN İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Şükrü USLU*

ÖZET

Laiklik-din ilişkisini izah etmeden önce, tarihi süreç içerisinde din ile devlet arasındaki ilişkileri tespit etmek gerekir.

İlk çağlardan itibaren iktidar erki kutsala dayandırılmak suretiyle yapılmıştır. Eski Mısır ve Roma bunun en tipik örnekleridir. Yönetene itaat, kutsala itaatla eş değerde görülmüş, yönetimdeki oluşum din olgusuyla birleşerek kutsal devlet tipolojilerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

İlk çağlardan modern döneme kadar geçen sürede din-devlet ilişkileri, toplumun medeniyet ve kültürel gelişimini etkileyerek, siyasal bir değişime yol açmıştır. Böylece devlet yapılarında köklü nitelik değişiklikleri birbirinden farklı yönetimleri ortaya çıkarmıştır. Zamanla hukuk kuralları din kurallarından ayrılmış, toplumun ve çağın ihtiyaçlarına uygun devlet sistemleri oluşmuş, din ile siyaset arasında bir farklılaşma meydana gelmiştir.

Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması bu farklılaşmanın son halkasını teşkil etmiş, din ile devlet ilişkilerini belirleme açısından son halka olan yeni sisteme laik devlet modeli denilmiştir.

Esasen laiklik ve din birbiri ile çelişecek bir konumda değildir. Laiklik, toplumda fikir ve inanç ayrılıklarının düşmanlığa dönüşmesini önleyen modern değişim dinamizmini sağlayacak bir ilkedir. İslam dini de, akla, bilime düşünceye ve hoşgörüyeye verdiği önem dolayısıyla laikliğe giden yolu açmıştır. Kur'an ve Sünnette bunlara işaret eden sayısız örnekler vardır. Netice olarak vahyin ve peygamberin dışında akıl ve bilim İslâm'ın temel merciileri olduğu gibi laikliğin de temel dayanaklarıdır.

1- Tarihi Gelişim İçinde Din - Devlet İlişkisi

Laiklik–din ilişkisini izah edebilmek için, din ile devlet arasındaki ilişkileri tarihi seyir içerisinde belirlemek, ilkelikten modern devlet yönetimlerine kadar geçen sürede, sosyal ve siyasal ortamın nasıl oluştuğunu tespit etmek gerekir.

Bilindiği gibi din, tarihin en ilkel toplumlarında bile varlığını tespit ettiğimiz bir olgudur. Din olgusunun, tarihî seyir içinde değişik niteliklere ulaştığı, insanların dinî davranış biçimlerinin de aynı şekilde değiştiği ve bu

değişimlerin toplumsal yapı içinde ilişkilerin başkalaşmasıyla kesin bir paralellik içinde olduğu görülmektedir.

Özellikle ilk çağlardan itibaren iktidar erkinin kullanılması, iktidar gücünü kutsala dayandırmak suretiyle yapılmıştır. Böylece yönetimi elinde bulunduran kişi kutsal olarak belirginleşmiştir ki, eski Mısır ve eski Roma bunun en tipik örneklerini teşkil etmektedir. Nitekim yönetim erkinin kutsallığı, değişik biçimlerde yüzyıllar boyu devam etmiş, yönetene itaat, kutsala itaatla eş değerde görülmüş, yönetimdeki oluşum, din olgusuyla birleşerek tanrısal bir iradenin ürünü olarak kabul edilmiş ve kutsal devlet tipolojilerinin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak, toplumların dinleri zamanla ve çeşitli sebeplerle inhitata uğrayarak insanların manevî beklenti ve ihtiyaçlarına cevap veremez duruma geldiler. Bu bağlamda devlet de yavaş yavaş mukaddes özelliğini kaybederek gittikçe sekülerize olmaya başladı¹.

İlk çağlardaki bu din devlet ilişkileri, tarihi gelişim içinde farklı mecralardan gelen birikimler, toplumun hem medeniyet, hem de kültürel yapılarını etkileyerek, siyasal yapılarının değişmesine yol açmıştır. Devlet yapılarındaki bu köklü nitelik değişiklikleri birbirinden farklı yönetimleri ortaya çıkarmış, din-devlet ilişkilerinde çeşitli devlet tipolojilerinin doğmasına sebep olmuştur. Başlangıçta genel olarak ortaya çıkan sosyal devlet yapıları, toplumsal hayatın gelişmesi nedeniyle, sosyal ilişkiler sayısal olarak çoğalmış ve gittikçe daha karmaşık hale gelmiştir.

Bilindiği gibi toplum hayatı değişen ve gelişen dinamik bir süreçtir ve bu değişiklikler, ister istemez (toplum hayatını düzenleyen) toplum kurallarının değişmesini gerektirir. Dinî nitelikteki itikadî yani imanla, inançla ilgili kurallar ise değişmez niteliklerdir². Bu nedenle de hukuk kuralları, zaman içinde din kurallarından ayrılmışlar, toplumun ve çağın ihtiyaçlarına göre bağımsız bir sistem oluşturmuş, din ile siyaset alanında bir farklılaşma meydana gelmiştir. İşte bu farklılaşmanın kendini göstermesi anından itibaren dinî alan ile siyasî alan da kendiliğinden ayrılmıştır³. Böylece siyasal iktidar ile dinî iktidarın tümünden ayrılığı, tarihî süreç içinde yeni bir devlet sistemini ortaya çıkarmış ve çağın ihtiyaçlarına göre dinî kurallardan ayrı olarak hukukî düzenlemeler yapılmış ve geliştirilmiştir⁴. Buna paralel olarak, din ile

*İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İstanbul 1998, s. 411

² Amiran Kurtkan Bilgiseven, **İlm-i Ledün**, İstanbul 1998, s. 206

³ Ünver Günay- Harun Güngör- A. Vehbi Ecer, , **Laiklik, Din ve Türkiye**, Ankara 1997, s. 72

⁴ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul ?, s. 10

felsefe, din ile ilim, din ile hukuk, din ile sanat birbirinden ayrılmış, din ile devletin ayrılması bu gelişmenin son halkasını teşkil etmiştir⁵.

İşte bu son halka, modern dönemde dinle devletin kesin biçimde birbirinden ayrılarak yeni bir sistemin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış, modern toplum laik toplum olarak kendini göstermiştir ki, din-devlet ilişkilerini belirleme açısından bu yeni sisteme **Laik Devlet** modeli denilmiştir⁶.

Laik devletin karşıtı, teokratik, yani belli bir dine bağı devlettir. Böyle bir devlette, belli bir din resmen tanınmış, hatta benimsenmiş olacağına göre, iktidarda bulunan yöneticiler, devlet otoritesini kendi dinlerinin emrinde kullanmak isterler; bu da dinin politik çıkarlara alet edilmesi sonucunu doğurur. Böyle bir durumda ise, din ve vicdan özgürlüğünden rahatça söz edilemez. Bunun bir çok örneklerine tarih sayfalarında rastlamak mümkündür. Hıristiyan dünyasında engizisyon mahkemeleri, haçlı seferleri, katolik-protestan çatışmaları; İslam dünyasında da kutsal cihat uygulamaları ile sünnî-şii çekişmeleri sayılabilir⁷.

2- Laik Kelimesinin Anlamı ve Tarihsel Boyutu

Laik kelimesi, sosyal bilimlerde çok değişik ve genellikle birbirine zıt manalar verilen kelimelerden biridir. Laik terimi, dilimize Fransızca “laicus”dan geçmişse de, kelimenin aslı Yunanca “laikos”dur. Yunanlılar, din adamı sıfatını taşımayan kimselere laikos diyorlardı. Şu halde laik kimse, ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir. Bu terimden gelerek tarihî gelişim içerisinde laikos sözü genellikle dinî düzenle kurulmuş toplumda din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanılmıştır. Nitekim Hıristiyanlıkta kilise adamlarına “clerici”, bunun dışında kalanlara da “laici” denilmiştir⁸.

Avrupada din yüzyıllar süren bir devirde cemiyeti ve devleti düzenleyen bir kurum haline gelmiştir. Avrupa topluluklarının gelişmesinde, Avrupa devletlerinin organlaşmasında, Avrupa medeniyetinin oluşumunda dinin değişik yönlerden tesiri görülmüştür⁹. Buna rağmen XVIII. Yüzyılın ortala-

⁵ E. Ziya Karal, “Devrim ve Lâiklik”, **Atatürk Din ve Lâiklik**, İstanbul 1968, s. 23

⁶ Ü. Günay- H. Güngör- A. Vehbi Ecer, s. a.g.e., 8, 9

⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye’de çağdaşlaşma**, İstanbul 1975, s. 43; Necip Bilge, “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 73-98

⁸ S. Sinanoğlu, **Lâik Kelimesinin Etymon’u ve Anlamları**, **Lâiklik 1**, İstanbul 1954, s. 2

⁹ Peyyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara 1988, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 117,129,130

rına doğru Avrupada din düşüncesi ile din teşkilatı, devlet yapısının ve etki alanının dışında bırakılmış bu suretle de laik düşünceye dayanan laik devlet tipolojisi doğmuştur. Laik devlet örneğinin Avrupada ortaya çıkışı hiç şüphesiz ki büyük bir tarih olayıdır. Her tarihi olay gibi bununda bir takım sebepleri ve uzun bir gelişme devri vardır¹⁰.

Esasen laiklik fikrinin, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması fikrinin asıl menşei Rönesans ve Reform hareketleridir. Bunlar insanlığa yeni birtakım ufuklar açmıştır. Matbanın icadı, kâğıt üretiminde maliyetin düşmesi gibi gelişmeler fikir hayatını hareketlendirdi. Diğer taraftan Luterin kurmuş olduğu Protestanlık, bir taraftan Papalığın nüfuzunu kırmak, diğer taraftan da millî bilinci kuvvetlendirmek suretiyle laikliğin doğmasına yardımcı olmuştur.

XVIII. Yüzyıla kadar Avrupada din devlet ilişkileri hususunda tartışmalar sürüp giderken devlet de dini karakterini korumaya devam etti. XVIII. yy ikinci yarısında Amerika ve Fransada ortaya çıkan ihtilâller sonucunda devletin bünyesi, devletle din ilişkilerinin yeni bir düzene konulması üzerine değişti. Bu suretle laik devlet modeli meydana geldi Bunda en büyük etkenler Amerikanın 1776 tarihli insan hakları Beyannamesi ve 1789 Fransız İhtilâlinin İnsan Hakları Beynamesidir. Bu beyannameler, bütün insanların hür ve eşit doğdukları ve dinî yönden istedikleri gibi düşünmekte ve hareket etmekte serbest oldukları yönünde maddeleri ihtiva etmesidir¹¹.

Ayrıca XVIII. yy düşünce sistemine hakim olan milliyet cereyanları ve millî irade telâkkisi, millî teşekküllerin kuruluşunda dinin tesir ve önemini asgari duruma getirmiş, vatandaş olmak için artık dindaş olmaya lüzum kalmamıştı. Millî laik devlet için artık muhtelif dinlere mensup olan vatandaşlar arasında hiçbir fark kalmamıştı. Hâkimiyet tamamıyla laikleşmişti. Bu görüşün ışığı altında modern devlet anlayışı şekillenmiş ve devlet vatandaşlarının uhrevî saadetleri ile değil, sadece bu dünyadaki maddi ve dünyevî ihtiyaçları ile meşgul olan bir müessese olduğu hakkındaki düşünce tatbikat sahnesine çıkmıştır. Bu durum karşısında kilise, rabbanî iktidarın üstünlüğü hakkındaki tezini bir yana bırakarak daha ziyade kilisenin istiklâlî görüşünü benimsemeye başlamıştır. Bunun en bariz örneği 13. Leon'un yeni laik sistemi kabullenmesidir.

Günümüz batı demokrasilerinden laiklik konusu, yaklaşık iki yüzyıldan beri artık bir sorun olmaktan çıkmıştır. Bir ara orta zamanlarda farklı Hıristiyan mezhepleri arasındaki din kavgaları bu alanda birtakım zulümlere sebep

¹⁰ E. Z. Karal, "Lâyik Devlet Telakkisinin Avrupada Gelişmesi", **Siyasî İlimler Mecmuası**, S. 205, 1948, s. 4

¹¹ Cemal Avcı, "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 1999, s. 57-72

olmuş ve din ile dünya işlerinin ayrılması birçok engellerle karşılaşmış ise de, aydınlanma hareketleri sonunda akıl egemen olmuş ve laik kavramı batı dünyasında daha erken yayılmıştır.

3- Türkiyede Laiklik

Laikliğin Türkiye’de uygulanması, Batı’daki gibi adım adım ilerleyerek ulaşılan bir aşama sonucu olmamıştır. Bu ilke Osmanlı döneminin son zamanlarında bazı aydınlarca düşünülmüş ve girişimlerde bulunulmuş olmasına rağmen, engellemelerle karşılaşmış ve başarıya ulaştırılamamıştır. Türkiye laik bir devlet ortamına gelme imkanına ancak Cumhuriyet döneminde kavuşmuştur.

Birinci dünya savaşı sonrası parçalanan çok uluslu Osmanlı Devletinin yerine artık milliyet esasına dayanan bir devlet kurmak şart olmuştu. Ancak bunu sağlamak kolay gözüküyordu. Millî Mücadele döneminde Atatürk, Türk milletini mücadeleye çağırırken, padişah da Müslümanları Millî Mücadeleye katılmamaya davet ediyordu. Bilindiği gibi İstanbul ile Ankara arasında çarpışan fetvalar bunun en açık örneğidir. İstanbul ve Ankara arasında çarpışan fetvaların arka planında iki ayrı devlet sisteminin bulunması yer almaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı döneminin ilk devirlerinde dine bağlı devlet sistemi, diğeri ise, Cumhuriyetle birlikte din ve devletin ayrılmasını gerektiren laik sistem.

Her ne kadar Osmanlı Devletinin son dönemlerine doğru yani, laikliğe doğru gidiş hareketleri ve teşebbüsleri ilk defa 1876 “Kanunu Esâsî”sinde anayasa teminatına kavuşmuşsa da, Kanunu Esâsî’nin devlet sistemi, tam dîni olmadığı gibi, tam laik de değildir. Zira Kanunu Esâsî’nin 2. 4. 7. ve 64. Maddeleri tam laikliğe geçişe engel teşkil etmektedir. Ancak Kanunu Esâsî’nin 11. Maddesi, Türkiye’de din hürriyetini tesis etmesi yolundaki gelişme, İkinci Meşrûtiyette ve Cumhuriyetin ilk senelerinde (din ve laiklikle ilgili) bazı çelişkiler olmasına rağmen devam etmiştir.

Bu çelişkiler, 29/30 Birinci Teşrin 1923 tarihli ve 364 sayılı kanun ile, 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı kanun ve 20 Nisan 1924 Teşkilât-ı Esâsiye kanunları arasındadır. 10 Nisan 1928’de Teşkilât-ı Esâsiye Kânununun 2. ve 26. maddeleriyle daha bazı ilgili maddelerindeki diyanete ait çelişkili fıkra ve cümleler kaldırılmış, nihayet Şubat 1937’de Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun 2. Maddesinde yapılan tadilat ve değişiklikle Türkiye Cumhuriyeti’nin laik bir devlet olduğu kabul edilmiştir¹².

¹² Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul 1998, s. 191 vd.

4- Laiklik - Din İlişkisi

Laiklik, din ve devlet işlerinin, inanç ve siyasetin ayrı olarak düşünülmesini gerektiren bir devlet tipolojisidir. Laik devlet yapısında din işlerinin devlet işlerine karışmaması¹³, eşitlik ve vicdan özgürlüğünün esas alınmasıdır. Bu tanımla laiklik, sosyal hayatta din kurallarına tabi olmayan hukuk anlayışını ifade etmektedir.

Hukukî terimden hareketle “devlet yönetiminin ve hukuk düzeninin dinden bağımsızlığı ve birbirinin etkisinde kalmaması ilkesine de laiklik denilmektedir”¹⁴. Bununla birlikte, laikliğin felsefi ve siyasi tanımlarını yapanlar da olmuştur. Buna göre, felsefi bakımdan laiklik, inanç yerine aklın egemenliğinin kabul edilmesini, siyasi bakımdan da, siyasi iktidarın din ile ilişkileri açısından belirli bir siyasal yapıyı adlandırmak için laiklik kelimesi kullanılmıştır. Başka bir deyişle **laiklik, devletin “iktidar-din ilişkileri” açısından belirli bir biçimlenmiş sistemidir.**

Genellikle laiklik, din işlerinin devlet işlerine karışmaması, dinsel ve siyasal iktidarların bağımsızlığı olarak tanımlanır. Bu tanım açısından devlet, bir dine inanmak ya da inanmamak konusunu ferdin tümünden kişisel bir tasarrufu olarak görmektedir. Dinî inançlar ve bu inançlara uygun davranıp davranmama sorunu, kişiyle Tanrı’sı arasındaki bir ilişkidir ve devlet bu ilişkilere karışmaz. Devlet, kişinin, siyasal ve toplumsal yaşantısı ile ilgili olup, siyasal ve toplumsal alanlarda yasal düzenlemeler yapar¹⁵. Bütün bunlar, dinin devlet tarafından inkâr edilmesi anlamına gelmediği gibi, bizzat din olgusunun fertlerin vicdanına bırakılması ile ilgilidir. Zira laik devlet sisteminde din işleri, doğrudan doğruya kişiyi ilgilendiren bir konudur ve her ne suretle olursa olsun dinî inanç ayrımı yoktur. Devlet, dinî esaslardan ayrı olarak kurulup icra edilir ve kanunlar yapılırken dinî kuralların dışında kalınması; akla, bilime, toplumun, özellikle de çağın ihtiyaçlarına ve gerçekliklerine uygun olarak düzenlenir¹⁶. Bu düzenlemeler, toplumda bir hoşgörü ortamına da katkıda bulunur.

Esasen Türk milletinin sosyo-kültürel yapısına baktığımız zaman, hoşgörü ortamı hep varola gelmiştir. Dünyanın değişik coğrafyasında devletler kurmuş olan Türk’ler, buralarda çeşitli din ve mezheplere mensup topluluklarla huzur ve güven içinde yaşamışlardır. Özellikle Türkiye, dinî alanda hoşgörünün egemen olduğu bir ülke olmuştur. Batı, orta çağın en koyu karanlığında yaşarken, Anadolu’da, **Yunus Emre**’lerin, **Mevlâna**’ların ve **Hacı Bektâş-ı Veli**’lerin bilgelik dolu sesleri yükselmiştir.

¹³ Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, Ankara 1985, s. 431

¹⁴ Şanal Görgün, **Hukukun Temel Kavramları**, Ankara 1985, s. 5

¹⁵ Çetin Özek, **a.g.e.**, İstanbul ?, s.14

¹⁶ Ü. Günay- H. Güngör- A.V. Ecer, **a.g.e.**, s. 8

Türk tarihi, bu bilgeliğin bir çok örnekleriyle doludur. İşte böyle bir hoşgörü miras ve geleneğine sahip olan Türk Toplumunun siyasî, ekonomik, hukukî, toplumsal ve kültürel yapısına giren laiklik, nedense her zaman tartışma konusu olmuş, laiklik-din ilişkisi yeterince işlenememiştir. Zira, Türkiye’de din ve laiklik konusunda ileri seviyede bir kargaşa yaşanmaktadır. Bu durum zaman zaman, kendisini dindar olarak tanımlayan insanımızı devlet düşmanlığı gibi, düşünülmemesi gereken uç noktaya doğru sürüklemekte, hatta din elden gidiyor diye feryad eden yobazlar tarafından da dinsizlik gibi algılanmakta; bu durum laiklik konusunda özel hassasiyeti olan insanlarımızı da, din olgusuna karşı olumsuz bir tavır içerisine doğru çekmektedir. Konunun sebepleri araştırıldığı zaman din ve laikliği iki zıt konuma yerleştirmekten kaynaklandığını görüyoruz. Zıtlıklar prensibine göre iki zıt bir arada bulunmaz ilkesinden hareketle din, laikliğe zıt bir konuma yerleştirilirse, dini kabul eden laikliği kabul edemez; laiklik dine zıt ise, laik olan da dini kabul edemez¹⁷ gibi, son derece yanlış bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Bakınız Atatürk 1930’da yapmış olduğu bir konuşmasında din ve laiklikle ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir”¹⁸. Atatürk’ün din ve laiklikle ilgili yapmış olduğu bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, laiklik, ne dinsizliktir, ne de dine zıt bir ilkedir. Din ve vicdan özgürlüğünün en güzel ifadesidir.

Din ve vicdan özgürlüğü hususunda Anayasamız, “...kamu düzeni, genel asayiş ve genel ahlaka...”¹⁹ aykırı olmayan “...ibadetleri, dini ayin ve törenleri...”²⁰ hukuka uygun saymıştır. Ferdin ibadet yapma hakkı, din özgürlüğünden doğan bir anayasal hak olması nedeniyle, devlet bu hakkı ferdin din hürriyeti olarak yalnız tanımakla kalmamış, aynı zamanda geçerli kılmıştır.

Fert veya toplumun ibadet yapma biçimi, niteliği ve içeriği laik devleti ilgilendirmez; devlet de bu konuda bir sınırlandırma yapmaz. Sınırlama, ancak dini davranışların, kamu düzenine, genel ahlaka ve bu amaçla çıkarılmış yasalara aykırı bir biçimde dışa dönük sosyal olayların ortaya çıkması durumunda yapılır²¹ ki, bu da devletin en aslı görevlerindedir.

Laiklik bu nitelikleriyle toplumda fikir ve inanç ayrılıklarının düşmanlığa dönüşmesini önleyen, vatandaşları hoşgörülü davranmaya sevk eden, bu

¹⁷ Hüseyin Atay, **Kur’ana Göre Araştırmalar II**, Ankara 1993, s. 66; İsmail Yakıt, **Atatürk ve Din**, Isparta 1999, s. 9

¹⁸ **Atatürkçülük (Birinci Kitap)**, İstanbul 1988, s. 110

¹⁹ **1982 Anayasası**, madde 13

²⁰ **1982 Anayasası**, madde 24

²¹ Çetin Özek, **a.g.e.**, s. 496

sebeple ülkede birlik ve beraberliği temin eden temel unsurlardan biridir. Ayrıca laiklik, modern Türkiye’de değişim dinanizmini sağlayacak bir ilkedir.

Konuya biraz daha açıklık getirebilmek için Kur’an’da her hangi bir devlet modeline işaret eden ayetler var mıdır? Laiklik din karşıtlığı mıdır? Laiklikle İslamiyet arasında bir aykırılık söz konusu mudur? şeklindeki soruların cevaplandırılması konunun anlaşılması bakımından gerekli olduğu kanısındayım.

Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti “...demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir”²² ve benimsemiş olduğu demokraside de çoğulculuk esastır. Kur’an da, tek düzeliği kesinlikle istemez; tam tersine çoğulculuğu öngörür; bunu her türlü iyiliğin ve gelişmenin zorunlu bir şartı olarak kabul eder. Bu konuda bir çok ayet vardır. Nitekim Kur’an’da, *Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kaldık; şayet Allah sizi dileyseydi, tek bir ümmet kıları. (böyle bir şeyi dilememiş olması) verdikleriyle sizi denemek (istemesinden) dolaydır. O halde hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’a olacaktır. O zaman O, size, ayrılığa düştiğiniz hususları bildirecektir*²³. Yine bir başka ayette *herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayırlı işlerde birbirinizle yarışın*²⁴. Açıkça görüleceği üzere, her iki ayet de, çoğulculuk öngörülmektedir. Ayetlerde Allah’ın çoğulculuğu öngörmesi ve bunun hayırlara vesile olması gerektiğini bildirmesi, çoğulculuğun hiçbir şekilde Kur’an’a aykırı olmadığını en güzel örneğini teşkil etmektedir. Laik devlet yapısıyla da, -insanlık tarihinde- ilk defa din ve düşünce hürriyeti bütün boyutlarıyla koruma altına alınmıştır. Böylece toplum içinde tek düzelik yerine çoğulculuğun egemen olması sağlanmıştır²⁵.

Demokratik laik devletin vatandaşlarına karşı din ve vicdan özgürlüklerini koruma sorumluluğu vardır. Aynen diğer özgürlükleri koruma sorumluluğu olduğu gibi. Yani laik devlet, hem devlet yönetimine müdahaleleri engeller, hem de vatandaşların kendi özgür iradeleriyle belirleyecekleri inançlarını ve özel hayatlarını koruyacak tedbirleri alır²⁶. İnsanların özel hayatlarını ilgilendiren, din ve vicdan hürriyeti hakkında Allah, Hz. Muhammed’e hitaben Kur’an, da, *Rab’bin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi; hal böyle iken (şimdi sen Rab’bine rağmen) yine de iman etmeleri*

²² 1982 Anayasası, madde 2

²³ Kur’an-ı Kerim, Maide 48

²⁴ Kur’an-ı Kerim, Bakara 148

²⁵ Salih Akdemir, “Laiklik Sorununa Yeni Bir Yaklaşım”, **I. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu**, Ankara (03-05 Şubat) 1995, s.321-338

²⁶ Toktamış Ateş, **Laiklik**, Ankara 1994, s. 31

*için insanlara baskı mı uygulayacaksınız?*²⁷. diye buyurmaktadır. Bu ayet, dine inanmayı bir vicdan meselesi haline getiren ve laikliğe giden yolda önemli bir ilkedir. Zira inanç bir irade, bir hürriyet meselesidir. Dileyen inanır, dileyen inkar eder. Nitekim Kur'an'da, *De ki; Gerçek Rab'binizdendir. O halde kim dilerse iman etsin, kim dilerse inkar etsin*²⁸.

Kur'an, daha önce de gördüğümüz gibi, iman konusunu bir irade ve hürriyet sorunu olarak kabul etmiş ve bu konuda yapılacak her türlü baskıyı şiddetle reddetmiştir. Bu nedenle Kur'an, bu dünyada her türlü inancı hürriyetler ve hukuk açısından birbirine eşit saymıştır.

Yine Kur'an'da, Hz. Muhammed tebliğ görevini yaparken, “sen ancak öğüt vericisin”²⁹ “...onlara karşı baskıcı (**cebbar**)...”³⁰ ve yine “...onlar üzerine (imanda) zorlayıcı (**musaytir**) değilsin”³¹ denilmektedir. Esasen Hz. Muhammed'in görevi, insanlara gerçeği açık bir biçimde sunmaktan ibarettir³². Bu açıklamalar bize Hz Muhammed'in temel misyonunun nübüvvet olduğunu, O', herhangi bir idarenin lehine hiçbir çağrıda bulunmadığı için, dünyevî hakimiyeti hedefleyen herhangi bir eğilime sahip olmaksızın kendisini dini tebliğe adanmıştır. Müslümanlar üzerindeki otoritesi, risalet otoritesinden ibarettir; bu otoritenin dünyevî güçle hiçbir müşterek tarafı da mevcut değildir. Hz. Muhammed'in bütün müslümanlar üzerine yüklediği yükümlülüklerin, bütün kural, ilke ve ahlakî buyrukların siyasal idare usulleriyle veya sivil devlet düzeniyle müşterek hiçbir yanları mevcut değildir. Hayatı boyunca Hz. Muhammed, “İslam Devleti” veya “Arap Devleti” olarak isimlendirilebilecek hiçbir şeyden ima yoluyla da olsa bahsetmemiştir. Kur'an'da da, her hangi bir devlet sistemi ile ilgili bir ayete rastlamak mümkün değildir. Özellikle İslam'ın iki ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet, “İslamî Devlet Modeli”nin gerçekleşmesi ile ilgili teorik malzeme içermez. Kur'an'da işlenmiş bir anayasa veya teşkilat hukukuna ilişkin ayet yoktur. Esasen İslam'ın siyasî bir yönünün olmadığı gibi, Kur'an da siyasî bir kitap değildir. Ancak bazı siyaset nazariyecilerinin Kur'an'daki *Hüküm Allah'a ait olduğunu*³³ ifade eden ayetleri delil göstermek suretiyle bir “İslamî Devlet” modelini ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Hükümün sadece Allah'a ait olduğunu bildiren ayetler dikkatle incelendiğinde, bu ayetlerin egemenlikle hiçbir ilgilerinin bulunmadığı açıkça görülür. Biz burada bu ayetlerden birkaçını zikretmekle yetinmek istiyoruz.

²⁷ Kur'an-ı Kerim, Yunus / 99

²⁸ Kur'an-ı Kerim, Kehf / 29

²⁹ Kur'an-ı Kerim, Ğâşiye / 21

³⁰ Kur'an-ı Kerim, Kâf / 45

³¹ Kur'an-ı Kerim, Ğâşiye / 22

³² Kur'an-ı Kerim, 3/20; 5/92, 99; 13/40; 16/35, 82; 24/54; 29/18; 42/48

³³ Kur'an-ı Kerim, En'am, 57; Yusuf, 40,67; Maide, 44-45, 47

“Sonra de ki: Oğullarım, şehre bir kapıdan girmeyin, ayrı kapılardan girin. Ancak yine de ben sizi Allah’tan gelecek hiçbir şeye karşı koruyamam. Çünkü hüküm (takdir) ancak Allah’ındır. Ben O’na tevekkül ettim. O halde tevekkül etmek isteyenler O’na tevekkül etsinler³⁴.”

Ayette geçen “Hüküm” kelimesinin burada Allah’ın takdiri anlamına geldiği çok açıktır. Takdir ise, bir irade meselesidir. İradenin dindeki tariflerinde de hakim unsur yine “seçme” ve “tercih”tir³⁵. Hükümle ilgili bir başka ayette ise, “Öldükten sonra insanlar, hak olan Mevlâ’ları Allah’a çevrilip teslim edilirler. Dikkat edin! Hüküm yalnız O’nundur ve O hesaba çekenlerin en çabuk olanıdır³⁶” ayetindeki “Hüküm yalnız O’nundur” ifadesinde fiil, Allah’a izafe edilmiştir ve ayet ölüm fiiliyle yani ecele ilgilidir. Bu ayetlerin ifade ettiği anlamlara göre hüküm kelimesi, hukukî yasamayı ve siyasî bir teşekkül ifade etmemektedir. Ayetler dikkatle tetkik edilirse ahlakî yasallığı ifade ederler. Ayetleri bu muhtevadan çıkarıp saptırarak siyasî bağlamda yanlış olarak ilk defa kullananlar Haricilerdir. Şu halde ayetlere taşımadıkları anlamlar yüklemekten kaçınmak gerekir.

Esasen toplumsal hayatın siyasî-idarî alanı Kur’an’da “Emr” (iş) kelimesi ile ifade edilmiştir. Örneğin “Onların işleri aralarında şura iledir³⁷ Ey iman edenler, Allah’a, Peygambere ve sizden biri olan idarecilere itaat edin...³⁸ (İdari) iş hususunda onlarla müşavere et³⁹”. Dolayısıyla siyasî-idari sorunları halk, aralarında danışarak veya ehline vererek çözecektir. Kur’an’a göre, Allah’ın mutlak hâkim ve hâkimiyetin de O’na ait olması, elbette etnolojik anlamda doğrudur ve bu hususta bir tartışma yoktur. Tartışma Allah’ın insana beşerî ve siyasî egemenlik hakkı verip vermediği konusundadır. Kur’an’a göre siyasî egemenlik tereddütsüz insana aittir; çünkü yukarıda da işaret edildiği üzere, yönetim konusunda yapılacak iş, “şûrâ” yoluyla toplumsal iradenin tecellî ettirilmesidir. Yoksa insanın “Hakimiyet Allah’ındır iddiasıyla hükmetmeye kalkması ve kendi iradesini ve yorumlarını Allah’ın iradesi sayması, açıkça bir ilahlık davasıdır ve insanın “firavunluğa” özenmesidir.

Bir diğer konu da “Kim Allah’ın indirdiği ile hüküm vermezse, işte onlar kâfirler... zalimler... fâsıklardır.”⁴⁰ Ayeti ileri sürülerek siyasî egemenliğin Allah’a ait olduğu iddiasıdır. Bu konudaki diğer ayetlere baktığımızda,

³⁴ Kur’an-ı Kerim, Yusuf/ 67

³⁵ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul 1984, s. 30

³⁶ Kur’an-ı Kerim, En’am / 62

³⁷ Kur’an-ı Kerim, Şûrâ / 38

³⁸ Kur’an-ı Kerim, Nisâ / 59

³⁹ Kur’an-ı Kerim, Al-i imran / 159

⁴⁰ Kur’an-ı Kerim, Maide/44,45,47

“Allah’ın indirdiği”nden maksat “adalet ve hakkâniyet” ilkelerinin kastedildiğini görürüz. Esasen bu ayet bile, insanın kullanmakta olduğu bir egemenliğin varlığını kabul ettiğinden, ondan egemenliğini Allah’ın istediği adâlet ve hakkâniyet ilkeleri çerçevesinde kullanmasını; aksi halde “inkarcı” olacağını bildirmektedir⁴¹.

Ayrıca bu ayetlerde, dinî söylemde iç, dış ve linguistik bağlamlar dikkate alınmadan hakimiyet meselesine mesnet teşkil ettirilmiştir. Maide sûresinde geçen 44, 45 ve 47. Ayetlerin evveline ve sonrasına da bakmak gerekir. Çünkü konu 41. Ayetten 50. Ayete kadar bir bütün olarak bakmayı zorunlu kılmaktadır. Zira bu ayetler birbirleri ile bitişik bağlamalı nasslardır. Böyle olmasına rağmen bu ayetler tek tek ele alınarak hüküm verilmiştir. İkinci olarak “yahkümü” fiilinin delaleti genişletilmiş ve ona siyâsî anlam yüklenmiştir. Bu genişletmede nassın linguistik düzeninin tabiatını yok etmek vardır. Bilindiği gibi “hüküm” sikası nassın o dilsel düzeni içerisinde hasımlar arasında meydana gelen cüz’î ihtilaflarda hüküm verme anlamını ifade etmektedir. Üçüncü olarak, dış bağlamın düzlemlerinden biri olan esbâb-ı nüzül bilinmezlikten gelmiştir.⁴² Yukarıdaki bahsedilen ayetler ve bu ayetlerin anlamlarından hareketle, **Kur’an’daki çoğulculuk yani, insanların farklı düşüncelere sahip olabilecekleri, egemenlik, şûra ve hüküm kavramlarıyla, din ve vicdan hürriyetinin esas alındığı laik devlet sistemi arasında bir çelişki söz konusu olmadığı gibi, aklın verilerine de uygun düşmektedir.**

Esasen, İslâm dini, akla, bilime, düşünceye ve hoşgörüyeye verdiği önem dolayısıyla da laikliğe giden yolu açmıştır. İslam dininin iki kaynağı olan Kur’an ve sünnette bunlara işaret eden sayısız örnekler vardır. Meselâ, Kur’an’da insanlar bir çok defalar akıllarını kullanmaya ve düşünmeye davet edilmektedirler. Bu anlamda, ataları körü körüne taklidin ve kör bir gelenekçiliğin yine Kur’an’da yerilmiş olması da kayda değerdir. İnsan hayatında aklın ve düşüncenin önemi dolayısıyla ki, din adına yapılan tüm düzenlemelerin, temel iki kaynaktan sonra bir tür akıl yürütme olan içtihatla yapılması gereği, İslam dininin akla verdiği önemi göstermektedir. Böyle yapmakla o, kesin dinî belirlemelerin ötesinde insan ve toplum hayatındaki düzenlemeleri akla bırakmak suretiyle de laikliğe giden yolu ardına kadar açmıştır. Hatta bir kısım araştırmacılar, İslâm’da ruhbanlığın bulunmaması dinin hiçbir şekilde kişi ve toplum hayatının tamamını düzenlemeyerek, onun emir ve yasaklarının dışında kalan ve “mübah” olarak nitelenen geniş bir alandaki

⁴¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Din ve Devlet İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, S.38, TEMMUZ 1997, s.581-611

⁴² Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, **en- Nass, es-Sulta, el-Hakika, el-Merkezü’s-Sekafî el-Arabî**, I. Bs. Beyrut 1995, s.127-131

karar ve fiillerinde, insanın kendi aklı ve hür iradesiyle seçimini yapmak üzere serbest bırakılmış olması, belli bir dinî bilgiye sahip olması şartıyla herkese iyiliği emr ve kötülükten sakındırma imkanının tanınması, bu dinin vicdan özgürlüğüne verdiği önem sebebiyle Müslümanlığı dünyanın en laik dini olarak görmekteyiz. Zira İslâmiyet'te, mademki iki kaynağın dışında gerek din, gerekse de dünya işleri için başlıca yol gösterici akıldır, öyle ise, başka hiçbir makam, mevkî veya yetkilinin yahut zümrenin kendi kişisel kanaatlerini kimseye din adı altında empoze etmeye hakkı yoktur. Şu halde, İslâmiyet'te, vahyin ve Peygamberin dışında akıl ve bilim temel mercilerdir. Özellikle son ikisi laikliğinde temel dayanaklardır⁴³.

Bir diğer konu da, laikliğin İslâm'a göre değil, Hıristiyanlığa göre bir sistem olduğu, dolayısıyla Hıristiyanlığın din ve devlet işlerinin ayrılmasına kapıyı açık tuttuğu; öteki dinlerin, özellikle de İslâmiyet'in din ve devlet ayrılığına kapalı olduğu iddiasıdır. Din ile dünya işleri arasındaki sürtüşmelerin önlenmesi çabaları ta Abbasiler döneminde başlamış, dinle bilimin uyumluluğu sağlanmaya çalışılmıştır. Abbasi Halifesi Harun er-Reşit ve oğulları, doğu dillerinden ve Yunanca'dan Arapçaya bilimsel eserler çevirterek Müslümanları uyandırarak akılcı bir düşünce ortamı yaratmak istemişlerdir⁴⁴. Ülkemizde ise, devlet ve hukuk düzeninin din kurallarından ayırma çabası Atatürk'e gelinceye kadar, daima direnişle karşılaşmış, İslâmiyet'te din ve devletin ayırlamayacağı iddia edilmiştir. Yüzyıllar süren bu çatışmanın tek çözüm yolu: Dinin, kişinin vicdan alanına ilişkin olduğunu ve sadece inanç ve ibadet konularını kapsadığını, dünya işlerinin ise, dünyevî iktidar tarafından ve din kurallarına göre değil, toplumun değişen ve gelişen ihtiyaçlarından kaynaklanan akılcı kurallara göre yürütüleceğini kabul etmektir⁴⁵. Nitekim Kur'an'da⁴⁶ dinle devletin ayrılmasına verilen örnekte; Mısır ile Filistin arasında yaşayan Amâlîka topluluğu, İsrail oğullarına saldırıp ve onları perişan ederek yurtlarından çıkardığı zaman Amâlîka'nın Kralı Câlut idi. Bunun üzerine Devrin Peygamberi Hz. Mûsa, (İsrail oğullarının isteği doğrultusunda) Tâlut adında birini İsrail oğullarına Melik (Kral) olarak tayin etmiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in Kayser'i, Kisray'ı, Necâşiy'i, ve Muvakıs'ı İslâm'a davet eden mektuplarının muhtevasına bakılırsa, hem Kur'an'daki örnekte, hem de Hz. Muhammed'in uygulamasında din-devlet ayırımının olduğu görülecektir.

⁴³ Ü. Günay- H. Güngör- A. Vehbi Ecer, a.g.e., s. 87

⁴⁴ Neşet Çağatay, "Laiklik ve Din İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/12, TEMMUZ1988, s. 557-565

⁴⁵ İsmet Giritli, "Günümüz Işığında "laiklik", "Millî Egemenlik" ve "Millî Birlik ve Beraberlik" İlkeleri, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/41, TEMMUZ 1998, s. 621-632

⁴⁶ Bakara, 246-247

Esasen yukarıdan beri yapılan izahlara bakılacak olursa, iki yüzyıla yakın bir sürede Batıda ortaya çıkan gelişme ve değişmelere bakarak, laikliği orada doğmuş ve oradan tüm dünyaya ihraç edilmiş bir sistem olarak görmek veya algılamak, objektif bir tarih şuuruna ters düşer. Ancak, konu derinliğine tahlil edildiği zaman, bu kavramların toplumsal farklılaşma ve bu olguya paralel olarak dinle öteki toplumsal faaliyet kollarının ilişkilerinin belirlenmesi açısından dünya ölçüsünde ve tarihin çok eskilerine kadar uzanan bir derinlik ve genişlikte olduğunu görürüz. Ayrıca, din ve devlet işlerinin birbirine karışmama olayı, tarihi gelişim süreçlerinin her toplumda onun kendi iç ve dış dinamiklerine bağlı olarak cereyan etmiştir. Konuyu bu şekilde ifade etmekle, laiklikle ilgili Batıdaki gelişme, Türkiye’yi etkilememiştir anlamı çıkarılmamalıdır. Türkiye’deki laiklik olgusunu tamamen Batı’ya bağlamak ve oradaki gelişmelerin bir taklidi gibi algılamak, Türk tarihinin kendi öz dinamiğini bilmemektir⁴⁷. Nitekim İslamiyet’ten önceki Türkler’de, Hakanlara Tanrıdan kut verildiğine dair bir inanç olmasına rağmen, Hakanlar dinî bir sıfat taşımamışlardır. Ayrıca, İslam öncesi Türkler’de, toplum arasında kutsalla irtibat kurduğuna inanılan kam (şaman)’ların ise, göğe yükselme ve yer altına inme, hastalık, ölüm ve ölüm ötesi gibi ayin hatta vecd teknikleri aslı görevleri arasında olmasına rağmen, siyasal kararlarda ve devlet işlerinde hiçbir etkinlikleri yoktur⁴⁸. Bununla birlikte 732- 734 yıllarında dikilmiş birer mezar taşı kitabesi olan, Orhun Abidelerinin Türk tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu Abidelerde eski Türk inançları ile ilgili bazı kavramlar yer almasına rağmen, dinle siyasal iktidarın bir arada olduğuna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Şu hale göre Türkiye’de laik devlet sistemini, tamamen Batı’dan kopya edilmiş bir ilke yahut sistem olarak görmenin yanlış veya eksik olduğu kanısındayım. Zira o, köklerini Türk tarihinin derinliklerinden almış; kendi iç ve dış dinamiklerine göre gelişmiş, zaman zaman kesintiye uğramış ve günümüzde bu gelişmesini de sürdürmektedir. Hatta denilebilir ki, Türkiye’de laiklik, köklerini büyük ölçüde Türk tarihinin kendi öz dinamiklerinden almıştır. Bu nedendir ki, dine karşı ilgisizlik ve din karşıtı laiklik yerine dine saygıyı esas alan bir laiklik, Türk demokrasisinde yer almıştır.

Türkler, tarih boyu kendi inançlarına göstermiş oldukları saygıyı ve hoş görüyü, egemenlikleri altındaki başka milletlerin dinine karşı da göstermişlerdir. Nitekim Bernard Lewis, Türklerin birlikte yaşayıp yönettikleri gayrimüslimlere zulüm yapmadıklarını objektif bir değerlendirme ile, çok iyi

⁴⁷ Ü. Günay, H. Güngör- A. Vehbi Ecer, *a.g.e.*, s. 143, 144

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Şükrü Uslu, *Dinî Pratikler Açısından Türkler’de Kam ve Kamlık*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1997

belirtmiştir⁴⁹. Görüldüğü gibi, demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti'nde, din ve vicdan özgürlüğünü esas alan dinî hoşgörü, sonradan benimsenen bir olgu değildir. Onu asıl kendine özgü kılan da budur.

Netice olarak, Türkiye Cumhuriyeti, din ve devlet ilişkileri bakımından, bu ikisini birbirinden ayıran laikliği seçmekle Türk toplumunun çok büyük çoğunluğunun yüzyıllardan beri dini olan Müslümanlığı reddetmemekte; fakat inanç ve vicdana ait kutsal duyguların siyaset vasıtası yapılarak menfaat ve ihtiraşlara alet edilmesinin önünü de kesmekte ve aslında bunu, müslümanların gerek bu dünya ve gerekse de öteki dünya mutluluğu için zorunlu görmekte, hatta dinin gerçek büyüklüğünün de ancak bu yolla ortaya çıkacağını göstermektedir. Bununla birlikte laiklik, Türk toplumuna çağdaş bir toplum olmanın anahtarını vermekle birlikte, dinin siyasî ortama çekilmesinin önlenmesini de temel amaç edinmiştir⁵⁰. Ayrıca laiklik, Türkiye Cumhuriyetinin ana ilkelerinden birisi olmakla kalmayıp, aynı zamanda Atatürk inkılâplarının temel dayanağını ve genel niteliğini oluşturmaktadır. Bu özelliği ile laiklik, cumhuriyetin kurduğu bütün yeni müesseselere ve getirdiği yeni zihniyete hâkim bir unsurdur⁵¹. Bunu hiçbir zaman gözden uzak tutmamak ve laiklik ilkesine bağlı kalmanın hepimiz için Atatürk'e bağlılık anlamını taşıdığı gibi, anayasal bir ödev olduğunu da hiçbir zaman unutmamak gerekir.

⁴⁹ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, London 1961, s. 14

⁵⁰ Ünver Günay, **a.g.e.**, s.533

⁵¹ E. Ziya Karal, **Devrim ve Layiklik** (Belgelerle Türk Tarih Dergisi, özel yayını. No.2, 1968, s. 25

KAYNAKÇA

- Başgil Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınları, İstanbul 1998.
- Bilgiseven Amiran Kurtkan, **İlm-i Ledün**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul 1998.
- Atatürkçülük (Birinci Kitap)**, İstanbul 1988.
- Lewis Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, London 1961
- Cemal Avcı, “Atatürk, Din ve Lâiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999
- Özek Çetin, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul ?.
- Karal E. Ziya, “Lâyik Devlet Telakkisinin Avrupada Gelişmesi”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S. 205, İstanbul 1948.
- Karal E. Ziya, **Devrim ve Layiklik**, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Özel Yayını. No.2, İstanbul 1968.
- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, **en- Nass, es-Sulta, el-Hakîka, el-Merkezü’s-Sekafi el-Arabî**, I. Bs. Beyrut 1995.
- Yılmaz Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, Doruk Yayınları, Ankara 1985.
- Fıglalı Ethem Ruhi, “Din ve Devlet İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S.38, TEMMUZ 1997.
- Atay Hüseyin, **Kur’ana Göre Araştırmalar II**, Semih Ofset, Ankara 1993.,
- Yakıt İsmail, **Atatürk ve Din**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 1999.
- Giritli İsmet, “Günümüz Işığında “laiklik”, “Millî Egemenlik” ve “Millî Birlik ve Beraberlik” İlkeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/41, TEMMUZ 1998.
- Kur’an-ı Kerim.**
- Yeprem M. Saim, **İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- Bilge Necip, “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Çağatay Neşet, “Laiklik ve Din İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/12, TEMMUZ 1988.
- Berkes Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1975.
- Safa Peyyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988.
- Sinanoğlu S., **Lâik Kelimesinin Etinom’u ve Anlamları**, **Lâiklik 1**, İstanbul 1954.
- Akdemir Salih, “Laiklik Sorununa Yeni Bir Yaklaşım”, **I. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu**, Ankara (03-05 Şubat) 1995.
- Görgün Şanal, **Hukukun Temel Kavramları**, Bilim Yayınları, Ankara 1985.
- Uslu Şükrü, **Dinî Pratikler Açısından Türkler’de Kam ve Kamlık**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1997
- Ateş Toktamış, **Laiklik**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.
- Günay Ünver - Güngör Harun - Ecer A. Vehbi, **Laiklik, Din ve Türkiye**, Adım Yayınları, Ankara 1997.
- Günay Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

The Relationship Between Laicism And Religion

ABSTRACT

Prior to detailing relationship between laicism-religion state religion perspective, should be pointed out.

Governing power has been related to holiness since ancient times. Typical examples of these are old Egyptian and Roman traditions. Obeying to the ruler was found equal to holiness. This structure of governing body through joining with the realities of religion has caused holy state typologies to come into life.

State religion relations, from medieval times to modern times, through affecting socio cultural and civil growth of society, have permitted to (caused) a political change. So, radical changes on state structure have resulted in different government structures. By the time rules of law are segregated from rules of religion. State systems, which are suitable for needs of that age and society occurred and differentiation between religion and politics happened.

Separation of state and religious affairs is the last ring of these changes. The new system, that is the last ring of identifying state and religious affairs, is called laicist state model.

In reality, laicism and religion are not situated in a contradicting position. Laicism prevents the faith ideological differences to become enmity. It also is expected to construct modern revolution dynamism. Due to its positioning before intelligence, science, ideology, and tolerance, Islam has opened the path that leads to laicism. There are numerous examples in Qur'an and Prophet Muhammad's life. As a conclusion, other than prophet's teachings and revelations, intelligence and science are some of the basic references of Islam that is similar for laicism.

Key words: Laicism, religion, state, belief, tolerance, science, intelligence.